

доц. д-р ГЕОРГИ Л. МАНОЛОВ

КОЛЕЖ ПО ИКОНОМИКА И АДМИНИСТРАЦИЯ, гр. ПЛОВДИВ

ПЕТ ПОЛИТИКОНОМИЧЕСКИ МИТА НА ПРЕХОДА

FIVE POLITICAL AND ECONOMIC MYTHS

Assoc. Prof. Ph.D. GEORGI L. MANOLOV

COLLEGE OF ECONOMY AND ADMINISTRATION, PLOVDIV CITY

Abstract: The present article treats some fundamentals problems of Bulgarian political and economic myths. On the basis of this definition of that kind of myths is made by political analysis and economic situation in our country (after 15 years democratic change). In the article is made experiment to find a reasons of their existing and ways to overcome that in social consciousness.

Политическият мит е творение на отделни индивиди или политически субекти, с което се преследва налагане на едни социални ценности в масовото обществено съзнание за сметка на други с цел контролиране на големи групи хора за реализацията на определени (идеологически, политически, икономически, корпоративни или други) интереси. Или, казано по друг начин, политическият мит е такова средство, което с помощта на манипулацията, пропагандата и псевдополитиката най-често идеологизира конкретни идеи и ценности, прикривайки истинската същност на една или друга политика, чиито крайни резултати обикновено са свързани с огромни разочарования за хората и обществото.

В контекста на казаното нека сега се опитаме да изведем и кодифицираме най-очевидните и фрапантни политикономически митове на българския преход, които толкова дълго време перманентно се “насаждат” в масовото обществено съзнание от различни политически субекти и сили.

1) Митът за “чудовищния социализъм” и “чудодейния капитализъм”

В дълбоките “основи” на настоящия мит изцяло се враждаше принципът на противопоставянето, който специално в България винаги имаше еднопосочно

измерение – всичко, което се наричаше “социализъм”, беше ретроградно и очернено, а всичко, което носеше марката “капитализъм”, беше модерно и блестящо. С други думи в масовото обществено съзнание манипулативно се втъпяваше митът за “чудовището социализъм” и “чудото капитализъм”, който (мит) до такава степен се опорочи, че даже се изроди в една класическа посттоталитарна догма (непризнаваща никакви истини и никакви обективни факти).

Социално-историческите реалности обаче изискват да подчертаем, че в България нито “социализмът” е бил толкова “черен” (1944–1989 г.), нито капитализмът е бил толкова силноразвит (1878–1944 г.), както посттоталитарната митология се опитва да ги изкара. Красноречиво доказателство за това са съществуващите възгледи и становища на различни български автори, които, тълкувайки социалноикономическото развитие на страната (в следосвобожденския ѝ период), без каквато и да е “идеологическа натрапчивост” потвърждават несъстоятелността на разглеждания мит. Така например в редица свои публикации, и особено в блестящата си статия “Капитализмът в България” (1931 г.), либералният икономист Ст. Бочев аргументирано обосновава тезата си, че капиталистическото развитие у нас не само че не се е формирало по естествен път, но и в зна-

чителна степен е нежелано от целия български народ. Казано по-конкретно, **“капитализмът – пише авторът – е не-симпатичен на българина”**, докато **“...в ония страни (развитите – б. м., Г. М.) поне в началото е бил считан като източник за общо благосъстояние** и е имал най-енергична обществена и държавна закрила..., а у нас е гледан като неестествен придатък към стопанската структура на страната”(Бочев, Ст., 1998). Това е така, защото България винаги се е колебаела между напредничавата европейска цивилизация, създадена от индустриалното производство, от една страна, и колективистичните и статични теории, от друга, които под различна форма винаги са обещавали благосъстояние на хората.

Макар и с обратен знак, по съвършено аналогичен начин се митологизира и т. нар. “чудовищен социализъм”, спрямо който в нашето съвремие се изсипаха толкова много анатемите, че чак ум да ти зайде... Фактите, с които тази посттоталитарна митологема твърде лесно може да се опровергае, са от развитието на социалната сфера и са следните: през периода 1944–1989 г. в “социалистическа” България населението на страната нарасна от 7,130 млн. души (през 1948 г.) на 8,959 млн. души (1986 г.); средната продължителност на живота – от 51 години през 1939 г. достигна 71 години през 1980 г.; детската смъртност падна до 8,5 на 1000 новородени – нещо, което беше постигнато само от високоразвитите индустриални държави; медицинските кадри в страната наброяваха 70 000, а педагогическите – 130 000 души; националният доход на човек от населението през 1948 г. е бил 253 лв., а през 1986 г. – 3006 лв. (по съпоставими с днешния ден цени); ежегодно са били построявани около 100 000 нови жилища, като 90 % от жилищния фонд бе частна собственост (при 30–40 % в най-развитите страни); в детските градини бяха приобщени 832 деца на 1000 през 1986 г.; студентите през 1948 г. са били 55 на 1000 души от населението срещу 113 души през

1986 г., от които 53 % са били стипендианти на държавата (Вж. Чакъров. К., 2001 г.) и т. н., и т. н.

Вярно е, че цитираните данни са количествени, отразяват само една частица от социалната политика на “социализма” и в този смисъл не може да се твърди категорично, че те осветляват действителното състояние на нещата при тоталитарния социализъм; вярно е обаче и нещо друго – да се говори, че при подобни социални реалности обществото се родее с “чудовищния социализъм” (каквото е бил, само че при сатрапа Сталин, при диктатора Мао Цзедун, при кликата на Пол Пот и Йенг Сари и пр.), едва ли би било напълно правдоподобно... Всъщност защо не – та нали това е митологема!

Остава отворен обаче въпросът за понятието “комунизъм”, с което толкова много и толкова често се спекулира, че дори се стигна дотам, че то самото се превърна в “модерна” посттоталитарна митологема.

Какво представлява комунизмът? – Теория, идеология, политика, практика и т. н.

В посттоталитарните условия у нас на този въпрос винаги се отговаряше еднозначно, т. е. че “комунизъм” е и едното, и другото, и третото, и следващото, и пр., което, разбира се, е полувярно, или, директно казано – съвършено невярно тъкмо в горната му трактовка (всичките термини, взети заедно).

Ама че това изобщо не беше така, много-много не му се обръщаше специално внимание. По-същественото се изразяваше във факта, че за сетен път в главите на хората се втълпяваше и набиваше новата “демократична” митология, зад която се криеше уродливата същност на т. нар. “политическа класа”. И резултатите, разбира се, не закъсняха, тъй като успоредно с настоящата митологизация особено бързо се роди и митът за “битката” между “комунизма” и антикомунизма, въпреки че комунизъм в смисъла, в който К. Маркс го е схващал

като теория и идеология, никога и никъде по света не е имало...

2) Митът за “незабавната смяна на системата”

Може би измежду всички посттоталитарни митове вероятно този за “незабавната смяна на системата” стана един от най-злокобните и най-антисоциалните. Разпространен още в самото начало на прехода, този мит мигновено “облада” голяма част от всички социални слоеве, тъй като едновременно “громеше” както старата “комунистическа” система, така и предвещаваше нейната бърза смяна. И още – поднесен по този манипулативен начин, въпросният мит “зарази” с псевдореалистични представи (за бързината на извършвания преход) огромни маси хора, които най-искрено повярваха, че само за няколко си 4–5 години България ще стане Швейцария на Балканите.

Подобна констатация обаче съвсем не е достатъчна, затова ще илюстрираме с факти “практическото” реализиране на митологемата в нейните два основни варианта: “демантирането” на политическата система на “комунизма” с нови демократични политически институции; и смяната на плановата икономическа система с икономика от пазарен тип.

Първото и същностното, което безусловно следва да се подчертае, е обстоятелството, че **т. нар. “демантиране на политическата система на комунизма” зашеметяващо бързо се изроди и превърна в един истински разгром (и разграбване) на всичко, построено през тоталитарното минало на страната.** Под девиза, че старите държавни институции час по-скоро трябва да се подменят с нови и демократични, се вихри един небивал процес на неототалитарна некомпетентност и на такъв дивашки “лов на вещици”, който доведе нещата дотам, че в страната почти не остана качествено работеща държавна институция (въпреки новоприетата конституция). Ето само няколко отчайващи

факти за направеното от “червените” и “сините” правителства в преходния период по следните важни показатели: **а) дейност на правителството** – например коефициентът на полезно действие на два еднопартийни кабинета (на СДС през 1991/1992 г. и на БСП през 1995/1996 г.) е сведен до нула, доколкото и едното, и другото правителство, взети заедно, са “произвели” общо 2471 броя* от разнообразни по-разнообразни документи (СДС – 572, и БСП – 1899 бр.) от сорта на постановления, правилници, наредби, методики, тарифи, решения, разпореджания, инструкции, заповеди...; **б) кадрова политика** – само от системата на вътрешното министерство още през 1990 г. набързо бяха уволнени над 5000 души (от кабинета на БСП), а малко по-късно – 1992 г. – нови 2500 души (от правителството на СДС), за да се стигне през 1998 г. до печалното състояние – 30 % от средните и низши ръководни кадри на МВР да не познават нормативната уредба, по която работят, а други 30 % да са запознати само частично с текстовете на НК, НПК и своите собствени конституционни права Вж. в-к. “Труд”, 9. VII. 1997 г.; **в) бюрокрация** – към началото на 2004 г. в България има около 90 000 души висша държавна администрация, “отгледана” от правителството на НДСВ, която в момента работи с над 3000 бр. нормативни актове (по данни на НСИ от м. май 2004 г.), докато същите тези актове през 1997 г. са били общо 2263 бр. Вж. в-к. “Труд”, 17. IX. 1997 г. бумаготворения, сътворени от държавната бюрокрация.

Под прикритието на мита за смяна на политическата система **социалните поражения** от тази брутална управленска практика наистина са изумително жестоки, защото **вместо “разделение на властите” се получи “плячкосване” на властите; вместо политически плурализъм е осъществена “тирания на**

* Тези изчисления са направени от автора и се базират на негови експертни оценки (от изследване на документите във в. “Държавен вестник”).

мнозинството” (Ал. дьо Токвил); **вместо качествено функциониране на институциите се реализира “очастностяването” им от олигархичните ядра; вместо стимулиране на талантивите се мотивира устройване на непригодните; вместо налагане на професионализма се прокара утвърждаване на протекционизма; вместо издигане на способните се лансира протежиране на удобните; и вместо подмяна на посредствените стана заместването им с още по-посредствени.** Тъкмо затова над 50 % от българските граждани са напълно неудовлетворени от приложената политическа система, както сочат почти всички социологически проучвания по тази тема (в годините на прехода).

Докато “смяната на политическата система” и проблемите, които я съпътстват, в някаква степен са неизбежни в условията на една глобална трансформация, то “незабавният демонтаж” на икономическите структури на социализма едновременно могат да се окачествят и като мит, и като илюзия, и като утопия. Това особено ярко проличава от градиозните размери на декапитализацията на националния капитал продължение на целия преход, за което ще приведем няколко примера.

За необятните и огромни по размери декапитализационни процеси у нас ще приведем още няколко факти от голямата криза през 1996 и 1997 г.: **първо**, “заработена” от българската нелегална икономика сума 2,198 млрд. долара представлява 26 %, или повече от 1/4 от стойността на БВП, който за 1996 г. възлиза на около 8,5 млрд. долара, и следователно може да се предположи, че **новосъздадената стойност в нелегалната икономика (през 1996 г.) варира между 50–70 % от БВП** (Вж. Манолов, Г., 1998 г.), **което е един безбожен факт за малка България**, а не както твърди НСИ – 16 %*; **второ**, потъналите над 150

млрд. лв. във фалиралите банки са капка в морето в сравнение с **вътрешния държавен дълг, достигнал през 1996 г. вселенската цифра 1 билион лв., което превърна държавата в най-големия кредитен мултибилионер**, тъй като тя (в лицето на бившето соцправителство) е раздала 42 % от всички пари назаем в страната; и, **трето, в България съществува чудовищна декапитализация на националното богатство, чиито размери само през 1996 г. възлизат на около 9,5 млрд. Долара** (Вж. пак там.). Това е първото и най-висше равнище на националната декапитализация независимо къде са потънали тези грандиозни средства: дали са заграбени от държавата, дали са концентрирани в шепа олигархичен и безпощадно алчен “елит”.

Изрично трябва да се отбележи, че развихрилите се декапитализационни процеси в страната достигнаха злокачествен стадий на развитие, защото обхванаха целия преходен период, което е видно от два други икономически факта: **първият е свързан с т. нар. “кредитни милионери”, или 275 души, които дължат суми в размер на около 2 млрд. и 900 млн. марки (през периода 1990–1998 г.) на Българската държава** и които се само че не са върнати на банките, но и когато са били раздавани, от общо 350 кредита 125 нямат никакво обезпечение!!! (³⁴ Вж. в. “Сега”, 4. III. 2002 г.); и **другият факт е повече от смазващ, тъй като по данни на Главния прокурор на републиката само през периода 1997–2001 г. е било приватизирано държавно имущество за около 30 млрд. Долара, а срещу него държавата реално е получила едва 2 млрд.!?!** (Вж. в. “Труд”, 22. I. 2004 г.), което не може да се определи иначе, освен като перманентен и денонощен пладнешко-разбойнически грабеж!

* Тези данни на НСИ са хипотетични, тъй като официалната статистическа институция у нас изо-

бщо не изследва феномена “нелегална икономика” (според твърденията на НСИ).

Какво друго е всичко това, ако не една “велика” криминално-мафиотска война за опустошителното разграбване на древната Българска държава в мирновременни социални условия, и то зад булото на прословутата митологема “за незабавна смяна на системата” все в името на либералния пазарен ред!

3) Митът за т. нар. “политическа класа”

По време на целия преход от учени и от не чак дотам изучени люде упорито се вътпяваше една фраза, която внушаваше, че у нас вече се е формирала т. нар. “политическа класа” и че именно тя ще измъкне страната от тресавището на тоталитаризма, превеждайки ни в западния социален рай. Тази фраза обаче не се оказва нищо друго, освен поредният измислен политически мит, от който пострадаха цялата държава, гражданското общество и българският народ, защото вместо политическа класа се формира една уродлива политическа-икономическа олигархия. Това не е необходимо специално да се доказва, защото самото социалноикономическо развитие на страната (съсипаната икономика, ликвидираното земеделие, ширещата се бедност, унищожените социални придобивки и пр.) повече от категорично потвърждава тезата, че в България не се е изградила знаеща и можеща “управляваща класа”. Факторите за това състояние на нещата са много, поради което тук ще изредим само по-фундаменталните от тях: липса на демократични традиции, унищожаване на старата политическа класа, “нецивилизована” политическа култура и редица други.

Процесът на възникване, структуриране и развитие на посттоталитарната политическа класа в България (и респективно на партийната олигархия) не протича стихийно или самоцелно, защото се обуславя от още няколко важни **причини**, които могат да се диференцират в две главни групи: **универсални (общо-валидни)**, или такива, отнасящи се до

абсолютната необходимост от политически водачи, доколкото произтичат от характера на партиите като политически субекти, от организационната им структура и от вождисткото тщеславие на техните лидери; и **национални (специфични) причини**, които са отражение на демократичните традиции, политическата култура и историческия опит на партиите в различните страни. Към тях трябва да се включат и причините от народностно, психологическо, личностно и прочие естество (конкретно за България), измежду които траен отпечатък са оставили антидемократичните десетилетия на авторитарните (преди 9. IX. 1944 г.) и тоталитарния (до 10. XI. 1989 г.) политически режим. В този смисъл, когато разглеждаме генезиса на олигархията, задължително е **да открием острата липса на аристократичен политически елит и свързаната с него политическа интелигенция, чиито корени отдавна бяха ликвидирани поради прекъснатия социално-исторически континуум от тоталитарния социализъм**. Тези комплексни причини, наследени от близкото минало, бяха, са и продължават да бъдат най-могъщите скрижали, които предопределиха създаването на партийната олигархия в посттоталитарната епоха.

Съвкупното проявление на посочените причини след началото на демократичните промени от година на година все по-ясно доказваха на българската общественост, че на мястото на една нова и националноотговорна политическа класа (и елит) се е появила **една добре замаскирана около партийните централи класическа партийна олигархия от партизанско-паразитен тип**. Всичко това ни дава основание да заключим, че **партийната олигархия, ставайки управляваща след избори, изцяло пренася начина на вземане на партийни решения (по подобие на горния) в държавните институции, което неизбежно води до два негативни момента: порочен, т. е. олигархичен стил на управление във вреда на мнозинството и в**

полза на малцинството; и **формиране на отрицателни политически качества на управляващите**, които повсеместно отвращават и отчуждават хората от тях.

4) Митът за “доброто старо време на социализма”

Трябва направо да кажем, че това е един от най-живавите, най-устойчивите и “най-твърдоглавите” митове на промяната, който и до този ден подхранва различни илюзии в обществото. Този мит се изразява в опростената сравнителна представа между тоталитарното минало и демократичното настояще, която най-общо се свежда до едно популярно съждение: **може да е било диктатура, ама тогава имаше ред (при “социализма”), не се крадеше, престъпността беше малка, хората си накупиха апартаменти, изучиха си децата, пенсиите бяха прилични и пр., и пр.** Именно тази “романтично-сентиментална митология” захранва една неспирна и постоянно “клокочеща” носталгия по “социализма” (сред част от населението) сякаш той е бил върхът на социалното развитие за българския народ, а не само за номенклатурната класа.

В интерес на истината ще подчертаем, че подобен тип носталгия има своите обективни основания в периода на т. нар. “застой” през 70-те години на миналия век, когато привидно всичко беше спокойно, цените на стоките – ниски, стандартът на живота – приличен... Успоредно с това обаче продължаваше да се трупа външният дълг на страната (от началото на 80-те години), с който се купуваха лук, картофи и други продукти; усилваше се дефицитният характер на “социалистическата” икономика; източваха се различните производствени мощности; открояха се съществуващите икономически дисбаланси; оформяха се различни рентниерски групи на “заявяващия комунизъм”, готвейки се да “скочат” в капитализма; и пр., и пр. “заваляни” реалности, стигащи до елементарни заблуди.

За да разсея тези нереалистични илюзии и заблуди, ще приведем като доказателствен материал само 2–3 очевидни факта от близкото “социалистическо” минало на България: първият факт е, че през 80-те години на миналия век у нас са били създадени над 800 търговски задгранични фирми, които са прахосали (т. е. приватизирали) около 700 млн. долара народни пари; вторият факт свидетелства, че общият размер от всички разхищения и неефективни икономически операции в страната и извън нея по времето на “социализма” възлиза на гигантската цифра от около 131 млрд. лв. (за 1975–1990 г.) и на още 8 млрд. долара валутни средства (за 1980–1989 г.); и третият факт говори, че ако се сравни общата стойност на разхищенията в българската тоталитарна икономика, равняващи се на 139 млрд. български и валутни лева, с общия размер на създадените производствени и непроизводствени фондове, равняващи се на около 131 млрд. лв. към 1990 г., то излиза, че **сумата от профуканите народни средства е почти толкова, колкото стойността на всички създадени фондове в страната.** Или, колкото е създаденото, толкова е и прахосаното (Вж. Грибачев, Д., 1997 г.)! С такова колосално разграбване на националния капитал вероятно не могат да се “похвалят” и най-отявлените диктаторски режими и деспотии!!!

Така че ако донякъде носталгичните нотки по “социализма” могат да се приемат, то не бива да се забравят и другите очевадни факти, каквито са например: че всички бяха “равни” в бедността (без номенклатурата); че онова, което се постигаше тогава за няколко десетилетия (жилище, кола, вила), сега може да се постигне за няколко години (ако държавата създаде условия и има силна икономика); че младите хора днес също могат да получат високопрестижно образование в цял свят (ако има национално-отговорен бизнес, студентско кредитиране и истински пазар на труда), както и в

развитите страни, без да се обременяват излишно родителите; че високата претъпност драстично би се намалила само за няколко години (стига да съществува ефективно взаимодействие между трите вида власт), при което държавата от рай ще се превърне в ад за престъпния свят и т. н. Сиреч “примамливото могъщество” на мита за “доброто старо време на социализма” в значителна степен ще се обезсили, ако в България през последните 15 години беше се създала една действителна демокрация и пазарна икономика по западен модел в противовес на тотално ширещата се бедност на милиони и милиони българи... Това е истинската причина (и същевременно огромна беда) толкова много хора умилително да лелеят за близкото минало, без да осъзнават факта, че техният личен и социален просперитет зависи (освен от държавата) и от собствените им ум и ръце...

5) Митът за “приключилия преход”

Едва ли е трудно да предвиди какъв ще е нашият отговор относно същността на този мит: независимо от становищата на някои учени трябва ясно да се заяви, че подобни възгледи за приключилия преход са колкото нереалистични, толкова и вредни за обществеността. С изключение на един набор формално-количествени критерии (свободни, честни избори, политически плюрализъм, демократично създадени институции и др.) изобщо не може да се говори, че преходът в България е приключил цялостно, т. е. във всички негови аспекти и направления – икономически, политически, социални, духовни и т. н.

Би било наистина чудесно, ако дотук афишираните митологеми (включително и последната за “приключилия преход”) не бяха поредният посттоталитарен блъф, а една действителна политическа реалност. Според нас обаче такива повърхностни констатации отново хвърлят “булото на заблудата” в очите на обществеността и масово сеят нови и нови още по-опасни политически илюзии. **Проблемът е далеч по-komplициран и сложен, защото става дума не просто за**

тази или другата партия, а за институционализацията на политическите партии, за тяхното цивилизовано отношение към властта, както и за действителното им съдържателно превръщане в обект на конституционноправни разпоредби, което в най-голяма степен отличава демократичните от тоталитарните партии (в еднопартийната държава).

В този контекст, поглеждайки задълбочено към пагубната вреда от пропагандирането на мита за “приключилия преход” върху разнородното обществено съзнание в страната, ще изтъкнем като контрааргументи ето какво: **същински абсурд е да се говори за “приключил преход” тогава, когато в България стойността на брутния вътрешен продукт (БВП) през 2002 г. е на равнището на 83 % от 1989 г., т. е. още не е стигнал неговите стойности през последната кризисна (тоталитарна) година включително и да момента (Вж в-к “Капитал”, I. 2004 г.); истински абсурд е да се твърди за “приключил преход” тогава, когато 5–6 млрд. евро от БВП се падат на “сивата” и “черната”, т. е. изработват се от “нелегалната икономика” у нас (Вж. в. “24 часа”, V. 2003 г.); действителен абсурд е да се пише за “приключил преход” тогава, когато над 1 милион трудоспособни българи работят на черно (без трудови договори и осигуровки за здраве и пенсия), което представлява почти 1/3 от работната сила в държавата (Вж. в. “24 часа”, IV. 2003 г.); и най-сетне, не е ли “каински” абсурд постоянно да се “припява” за “приключил преход” тогава, когато 2/3 от населението живее в призната бедност, когато само 2 милиона души работят и годишно всеки от тях плаща около 3000 лв., които се трансформират към останалите почти 6 млн. души (Вж. *Анатомия на прехода*, 2003 г.)!, т. е. около 1/4 от населението издържа останалите 3/4; когато средната работна заплата е в пъти по-малка от бившите “соцстра-ни” членки на ЕС, и т. н., и т. н.**

Следователно има една проста истина, която, струва ни се, най-после трябва да се разбере и осъзнае, а тя гласи: **преходът никога няма да завърши, докато основните социалноикономически параметри за развитието на България показват много по-ниски стойности от тези през 1989 г. Или, речено по-популярно, докато голяма част от целокупното българско население продължава да живее по-бедно от близкото тоталитарно минало, никой никога и по никое време няма да повярва на версията за “приключилия преход”!**

Очевидно, на адептите на мита за “приключилия преход” трябва да припомним справедливите думи на Иван Хаджийски за т. нар. “българска работа”

като неразделна част от нашата народопсихология.

“Българска работа (конгрес, културно състезание, обществено предприятие и пр.) – изтъква Хаджийски – **това е работа необмислена или недомислена, зле започната, без ръководство или неспособно ръководена, която сякаш по задължение свършва със скандал, за да послужи само за позорна регистрация на печалните си герои.**” (Хаджийски, Иван, 2002 г.).

Навярно няма да е пресилено едно цялостно обобщение за изложената митология, а именно: **ако приемем за вярно твърдението на Ив. Хаджийски относно българската работа, то може да се каже, че преходът в България тепърва предстои!!!**

Разработката е представена на Научна конференция на Стопанския факултет при ЮЗУ „Н. Рилски” „Икономика на свободното време”, проведена на 17-19 ноември 2005 г.

ЛИТЕРАТУРА

- 1.Анатомия на прехода, С., 2003, с.19.
- 2.Бочев, Ст., Капитализмът в България, Фондация “Българска наука и култура”, С., 1998, с. 100;102;253.
- 3.В-к “Труд”, 9. VII. 1997; 17. X. 1997; 22. I..2004 г.
- 4.В-к “Сега”, 4. III. 2002 г.
- 5.В-к “Капитал”, 10-16. I. 2004, с. 24.
- 6.В-к “24 часа”, 28. V. 2003; 30. IV. 2003 г.
- 7.Георгиев, Д., Драмата на социализма през XX век, Пловдивско университетско издателство, 1997, с. 183-184.
- 8.Манолов, Г., Нелегалната икономика в България, сп. “Икономика”, бр. 1, 1998, с. 17-22.
- 9.Хаджийски, Иван, Оптимистична теория за нашия народ, Избрани съчинение в три тома. Том II, С., 2002, с. 15.
- 10.Чакъров, К.,От втория етаж към нашествието на демократите, Изд. Къща “Труд”,С.,2001, с.26-27.